

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Óze Sándor DSc

Czene-Polgár Viktória

**Pénzügyi bűncselekmények megítélése és felderítése 1945–1956
között**

A doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: Prof. Dr. habil. M. Kiss Sándor

Budapest, 2020.

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A második világháború befejeződését követően a háborús pusztítások, a termelés leállása, a megszálló szovjet hadsereg ellátása, a jóvátételi kötelezettségek, valamint a világ addig ismert legnagyobb mértékű inflációja nagy terhet jelentett az ország számára, romba döntve annak gazdaságát. A helyzet megoldásához gyors és radikális intézkedésekre volt szükség, azonban az állami beavatkozás módjának és mértékének tekintetében a politikai pártok álláspontjai – mint ahogyan a céljaik is – eltérőek voltak. A Moszkvából hazatérő kommunista pártvezetés szerint a gazdasági élet, a pénzügyi egyensúly helyreállítása szükségszerűen együtt kellett, hogy járjon nemcsak a gazdaságirányítás, pénzügyigazgatás intézményrendszerének megváltoztatásával – amely a későbbiekben elsősorban a politikai tisztogatások során valósult meg –, de a társadalom szerkezetének erőszakos átalakításával is. A Magyarországon kialakításra kerülő gazdaságpolitikát ráadásul a teljes kiszolgáltatottság jellemezte: a politikai és gazdasági kereteket a szovjetek jelölték ki, akik a világhatalmi pozíció megszerzéséhez vezető utat, mint legfőbb célt, a megszállt államokban történő tartós berendezkedésben, a „befolyási övezet” kialakításában látták. Ezekre a területekre pedig változtatás nélkül kívánták adaptálni saját ideológiai, politikai és gazdasági módszereiket, a haszon teljes „lefölözésének” reményében. Mindehhez radikális eljárások kellettek, amelynek eszköze lett a törvényhozás éppúgy, mint a jogalkalmazás. A gazdaságigazgatási joganyag – amelynek

szabályozási területe amúgy is rendkívül szerteágazó volt – gyakran változott, ami nyilvánvalóan nem szolgálta a kapcsolódó büntető ítélkezés stabilitását sem.

A kommunista párt irányítói a válságkezelés legüdvözítőbb módjának – ugyancsak szovjet minta alapján – az élet minden területét behálózó büntetőjogi intézkedéseket tekintették, így gazdaságirányítás jellemző eszközrendszere is a büntetőjog lett. A büntető rendelkezéseknek egyrészt követniük kellett az aktuális politikai iránymutatást, másrészt le kellett fedniük a változó gazdasági helyzetből adódó feladatokat, problémákat is. Emiatt a jogalkotó keretjogszabályokat hozott létre, amelyek a mögöttes, alacsonyabb igazgatási normákra, illetve a bírói gyakorlatra bízta a politikai irányváltások megjelenítését, s a rendszer szempontjából károsnak, nemkívánatosnak tartott magatartások szankcionálását. A politika – és így a jogalkotás – nem tett különbséget a közösségi és az egyéni jog védte érdekek között és tulajdonképpen a védett jogtárgy kivétel nélkül minden esetben maga az állam, az érvényben lévő jogállapot volt. Éppen ezért nem is létezett más bűncselekmény, mint politikai bűncselekmény: ez lehetett közvetlenül az állami rend, a közigazgatás rendje, a gazdasági rend elleni 'támadás' is. A Rákosi vezette pártállam nézete szerint a gazdasági nehézségek az adminisztratív eszközök fokozásával, a büntetőjogi intézkedések hatékonyabb érvényesítésével voltak leküzdhetők.

Dolgozatomban az 1945 és 1956 közötti időszakban elkövetett pénzügyi bűncselekmények megítélésével, minősítésével és felderítésével foglalkoztam, azokkal a jogsértésekkel, amelyek

közvetett vagy közvetlen módon a költségvetési bevételeket veszélyeztették, és az állam pénzügyi-igazgatási tevékenységével szálltak szembe. A jogállamiság keretei között ezek a bűntettek – mint például az adócsalás (ma: költségvetési csalás) –, bár összetettek, de az ismerveik alapján mégis jól körülhatárolhatóak, céljuk pedig – minden ideológiától mentesen – az illegális haszonszerzés. A téma kutatása iránti indítást az adta, hogy megvizsgáljam, hogyan működött mindez diktatórikus keretek között – ahol nemcsak a jogszabályok megfogalmazásában, de a jogalkalmazási gyakorlatban is kifejeződik, hogy az állam milyen módon és mértékben kíván beavatkozni a jogi és a gazdasági életbe, milyen gazdaságpolitikai célok érdekében veti be a büntetőjogi eszközöket. Vizsgálni szerettem volna továbbá, hogy miként tudta felhasználni a kommunista politikai elit a gazdasági és jogi szabályozókat saját hatalma kiépítése, megszilárdítása céljából, s mindez a társadalmat milyen mértékben érintette. A dolgozatom célja tehát az volt, hogy rávilágítsak a gazdasági és ezen belül a pénzügyi bűncselekmények korszakban betöltött különleges szerepére. A kutatásaim során ezek jogi megítélését, a bíróságok szerepét és a bűnügyek felderítését vizsgáltam, a rendelkezésre álló szabályozó eszközök, a levéltári források és a korabeli sajtóanyagok alapján.

II. A követett módszertan

Dolgozatom elkészítésekor a vizsgált korszak egyes kiemelkedő jelentőségű pénzügyi bűncselekményeinek tudományos igényű, átfogó, jogforrásokon alapuló, ugyanakkor esettanulmányok által szemléltetett feltárására törekedtem. A tényálláselemzésen túl nagy hangsúlyt fektettem a bírósági joggyakorlat bemutatására, valamint az ügyek jogalkotói, jogalkalmazói megítélése mellett, a felderítések módjára is. A munka kezdetekor – a kutatás irányának meghatározásaként – az alábbi hipotézisekkel éltem:

1. A pénzügyi bűncselekmények miatt lefolytatott eljárásoknak fontos szerepe volt a társadalom szerkezetének erőszakos megváltoztatásában. Ezért a pénzügyi bűncselekményekből kimutatható, illetve az ügyek alapján nyomon követhető, hogy a társadalomra ráerőltetett változások nem ad hoc jelleggel, hanem a szovjet mintát követve, előre megtervezett módon zajlottak le.
2. A jogszabályok megfogalmazása, szerkesztettsége önmagában determinálta a jogsértések elkövetését.
3. A bírósági ítéletekben a pénzügyi bűncselekmények esetében is kimutatható a politikai elfogultság, s az a szándék, hogy az ítéletek tükrözzék az állampárti ideológiát.
4. A pénzügyi bűncselekmények általános közérdeklődésre tartanak számot, ezért nagymértékben alkalmasak arra, hogy a hatalom propaganda-célokra használja fel azokat.
5. A pénzügyi bűncselekmények felderítése, illetve az eljárások lefolytatása különös szaktudást igényelt, emiatt feltételezhető, hogy a

munkában nem csak a rendőri szervek, hanem e szaktudás birtokában lévő speciális rendészeti hatóságok is részt vettek.

Ezen hipotézisek mentén a dolgozatomat – a bevezető fejezetet követően – öt nagy szerkezeti egységre bontottam. Elsőként – a további kutatást mintegy megalapozva –, a második világháborút követő gazdasági, és főleg pénzügyi helyzetet vizsgáltam: többek között a költségvetési bevételek alakulását és az államháztartást sújtó terheket, ennek során kitérve arra is, hogy a szovjetek által irányított kommunisták 1944 végétől, hogyan szerezték meg tudatosan a pénzügyirányítás szempontjából fontos pozíciókat. Kitértem a kommunista párt „szanalási tervére”, a megvalósítás eszközeire és következményeire, a hároméves és az első ötéves terv – és általában a tervgazdaság – döntési mechanizmusára és annak gazdasági hatásaira.

Ezt követően, a második világháború után kialakított jogszabályi környezetet mutattam be, vizsgálva a kapcsolódási pontokat a gazdaságirányítás eszközei és a büntetőjog között, illetve választ keresve arra, hogy a politikai koncepció mennyiben használta eszközként a büntetőjogi szankciókat. Majd dolgozat egy külön fejezetében öt pénzügyi bűncselekményt emeltem ki, áttekintve, hogy ezek megítélése hogyan változott a második világháborút követő rendszerváltozás után.

Ugyancsak önálló részekben mutattam be a jogalkalmazás szereplőit – kitérve a rendes bíróságok mellett a különbíróságok szerepére is –, valamint a pénzügyi bűncselekményekért kiszabható

lehetséges büntetéstípusokat, külön hangsúlyt fektetve a vagyoni szankciókra.

Végül külön fejezetben tárgyaltam a pénzügyi bűncselekmények felderítését, az abban részt vevő egyes bűnüldöző hatóságok szerepét, hatáskörét, hatásköri változásait, együttműködésüket, s azt, hogy a vélt vagy valós bűnelkövetők felderítése és megítélése milyen előzetes koncepciókra épült.

A rendelkezésre álló szakirodalom feldolgozásán túl, a dolgozat elkészítéséhez jelentős mennyiségű, a korszakot meghatározó gazdaságirányítási, pénzügyigazgatási és büntetőjogi jogszabályt tekintetem át és építettem be az értekezésbe. Mivel a törvények, rendeletek és egyéb irányító eszközök széleskörű ismerete kellett ahhoz, hogy vizsgálni tudjam, hogy 1945-öt követően a politikai akarat (és az általa egyre inkább determinált jogalkalmazás) mennyiben használta ki és mennyire ferdítette el az írott jogot, hogy a céljainak megfelelő, erőltetett gazdasági és társadalmi változásokat véghezvigye.

A jogalkotási folyamatokat, az egyes bűncselekményi tényállások sajátosságait, a jogalkalmazás visszasságait, és a felderítések módját egyaránt példákkal, esettanulmányokkal igyekeztem szemléletesebbé tenni. Mindehhez sajtóanyagokat és levéltári forrásokat egyaránt felhasználtam.

Az elsődleges források feltárására irányuló kutatásaimat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL), Budapest Főváros Levéltárában (BFL) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) folytattam. A BFL-ben a fővárosi

bíróság büntetőperes iratai között, a gazdasági peranyagokban kerestem a témához kapcsolódó dokumentumokat, különös tekintettel az uzsorabíróságok és a munkásbíróságok működése során keletkezett iratokra. Az ÁBTL-ben részben a vizsgálati eljárás során keletkezett nyomozati anyagokat dolgoztam fel, valamint a politikai rendészeti osztály működésével kapcsolatos iratanyag átnézése közben talált, a GRO működésével kapcsolatos iratokat építettem be a dolgozatomba. Az MNL OL-ban az MDP KV Titkársága jegyzőkönyveit néztem át, azt vizsgálva, hogy a pártvezetés szintjén milyen direktívák fogalmazódtak meg a gazdasági/pénzügyi büntetőeljárásokkal kapcsolatban. Ezen túlmenően az Igazságügyi Minisztérium által keletkeztetett iratokban kerestem a korszak büntetőeljárásait feldolgozó statisztikákat.

III. A dolgozat új eredményei

A kutatások kezdetekor felvetett hipotézisekkel kapcsolatban a következő eredményekre jutottam.

1. A gazdaságpolitika alakításában a kereteket a szovjetek jelölték ki Magyarország számára. A szovjet tervgazdaság rendszertani elemeit használták fel többek között a hazai pénzügyi és bankrendszer átalakításakor, lehetővé téve a pénz- és hitelfolyamatok központosítását. A szovjet minta mutatkozott meg továbbá az 1947-ben induló hároméves tervben, és teljes egészében visszaköszönt az 1950-ben induló első ötéves tervben, de az adópolitikában is. A szovjet megszállási övezethez tartozó Magyarország, a megszállók számára gazdasági téren nem volt több mint nyersanyag- és erőforrásraktár, amelyet úgy tudtak a legkönnyebben kiaknázni, ha a saját gazdasági-politikai elképzelésüket kényszerítik rá, ennek érdekében bármilyen eszközt bevetve. A politikai befolyás megszerzésén túl azt sem hagyhatták, hogy a társadalom gazdaságilag, pénzügyileg, de akár morálisan talpra álljon a második világháborút követően. Mindennek pedig kiváló eszköze volt a büntetőjog, amely a fizikai elzárás során kivette az egyént a termelésből, a vagyoni szankciók és egyéb mellékbüntetések – mint például az iparendély bevonása, adott településről való kiltítás – által elvette nemcsak az esetleges megtakarítását, de a napi megélhetéséhez szükséges fedezetet is, és az ítélet – vagy a hozzá gyakran kapcsolódó sajtónyilvánosság – erkölcsileg is meggyötörte nemcsak az „bűnöst”, de a családját is. A politikai hatalom ezáltal

láthatta biztosítottak a társadalmi ellenállás megtörését. Vagyis a pénzügyi bűncselekmények miatt lefolytatott eljárásoknak fontos szerepe volt a társadalom szerkezetének erőszakos megváltoztatásában.

2. A kommunista hatalom az új pénzügyi igazgatás létrehozásával és a döntéshozói pozíciók megszerzésével olyan jogszabályi környezetet kialakított ki, amely a társadalom bármely tagja számára – akár politikai indíttatás nélkül is – magában rejtette a bűncselekmény elkövetésének – sokszor a helyzetből adódóan kikerülhetetlen – lehetőségét. Mindez a dolgozatban jól nyomon követhető például az adóztatással kapcsolatban. Másrészt az igazgatási joganyag olyan gyakran változott, és a szabályozási területe is annyira szerteágazó volt, hogy mindez nagyfokú bizonytalanságot okozott. Sem a munkások, sem a parasztság nem tudta, hogy mikor követ el bűncselekményt. Tehát a jogszabályok (igazgatási szabályok) megfogalmazása, szerkesztettsége – az ún. kerettényállások alkalmazása – már önmagában biztosíthatta a jogsértések elkövetését. A „*nullum crimen sine lege*” elve nem érvényesülhetett, a ’szocialista törvényesség’ eleve kizárta a jobbiztonság megvalósíthatóságát.

3. A pénzügyi bűncselekmények általánosan az állam bevételeit veszélyeztették, vagyis az állam zavartalan működését gátolták. Ezért minden további nélkül sorolhatták azokat a politikai bűncselekmények kategóriájába, s eshettek jóval súlyosabb megítélés alá. A pártállami diktatúra ezek alapján a politikai és a gazdasági bűncselekményeket egyforma elszántsággal szankcionálta,

a bírósági ítéletekben pedig a pénzügyi bűncselekmények esetében is kimutatható volt a politikai elfogultság, s az a szándék, hogy az ítéletek tükrözzék az állampárti ideológiát. Mindezek mellett, az egyes büntettek hivatkozási alapjául szolgáló, rendkívül szerteágazó és gyakran változó igazgatási normákat a bíróságok sem látták át, ami a szakmaiság rovására teret engedett a politikai nyomásnak, s mindez megmutatkozott a kiszabott ítéletekben.

Az ország politikai, gazdasági és társadalmi szerkezetének megváltoztatása a berendezkedő kommunista diktatúra alapvetése volt. Az általuk diktált és elvárt ütemhez képest azonban a jogalkotás általános lemaradásban volt: 1948-ban még jellemzően hatályban tartották a háború előtt keletkezett jogszabályokat is. Ezért a jogalkalmazók, vagyis a bíróságok számára írták elő, hogy új tartalommal töltsék meg a régi jogszabályokat. A különbíróságok, s különösen az munkásbíróságok esetében, azok személyi összetétele önmagában garantálta ezen elvárás megvalósítását. Az ítéletek determináltságát segítette továbbá, hogy – annak ellenére, hogy a pénzügyi bűncselekmények elbírálása speciális ismereteket igényelt, és az egyes ügyek összes körülményének megítélése hosszabb időt vett volna igénybe – ezeket az ügyeket a gyorsított eljárásban, jogi ismeretekkel aligha bíró, ámde politikailag elkötelezett pártkáderekre bízták.

4. A pénzügyi bűncselekmények gyakran, szinte napi szinten szolgáltatott témát a sajtó – és nemcsak a kommunista párthoz tartozó orgánumok – számára. Az adócsalók, árdrágítók ügyei nagy publicitást kaptak, s nemcsak a sikeres felderítésekről szóló

beszámolók hirdették a bűnüldöző szervek, s főként a gazdasági rendőrség sikerét, de akár a bírósági eljárások folyamata, vagy maga a büntetőjogszabály létrejöttének körülményei, s persze szükségességének magyarázata is hetekig tarthatta lázban az olvasókat, hirdetve a kommunista állam erejét, amely legyőzi a „kártevőket”. A pénzügyi bűncselekmények által szolgáltatott témákat a sajtóban tendenciózusan életben tartották, s a társadalmi ellentétek kiélezésére használták. A pénzügyi bűncselekmények körülhatárolhatóságuk, kézzel foghatóságuk okán is alkalmasak voltak arra, hogy a propaganda felhasználja őket. Az „államellenes tevékenység” lehetett akár megfoghatatlan, a köz számára nehezen értelmezhető kategória, de ha ehhez csatolták a külföldi valutával való üzérkedés, vagy az aranyrejtegetés (bejelentési kötelezettség alá eső értékes tárgyjal való, engedély nélküli rendelkezés) büntetést, máris könnyebb volt az ellenségkép kialakítása.

Ezt a propaganda-célt támogatták maguk a bírósági ítéletek is, amelyek mellékbüntetésként gyakran kötelezték az elkövetőt tettének hírlapban, saját költségén történő közzétételére.

5. A pénzügyi bűncselekmények felderítése összetett, speciális szaktudást igénylő feladat volt, amely ezért a különböző nyomozati tevékenységet végző szervezetek összehangolt munkáját feltételezte. Az új gazdasági rend biztosításában a rendőrség, és egyéb, olyan kisebb hatáskörrel bíró szervek, mint pl. az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának Nyomozó Osztálya, vagy a Közélelmezési Ügyosztály Áruellenőrző Osztálya mellett, a pénzügyőrség is részt vett. Ezen bűnüldöző szervek együttműködését, mint kötelezettséget

több esetben jogszabály is előírta, s bár voltak hatásköri villongások – mint például a gazdasági rendőrség és a pénzügyőrség között –, de mégis több közös akciót hajtott végre együtt. A pénzügyőrséget a nyomozó hatóságok bevonhatták az egyes nyomozásokba, vagy akár annak teljes lefolytatását is rábízhatták, illetve ha a rendőrség bármilyen ügyben pénzügyi büntetetre utaló jelet fedezett fel, akkor kötelezően értesítette a pénzügyőri szerveket, hogy azok a rendelkezésre álló adatok alapján a feljelentést tehesse. A közös munka több, propagandaként is felhasználható forrásanyagot biztosított a pártsajtó számára.

A disszertációm elkészítése során, több tudományterületet érintő kutatásaimon keresztül igyekeztem bemutatni, hogy hogyan tudta egy diktatúra az általa képviselt politikai koncepciót a gazdasági élet átalakításán keresztül, büntetőjogi eszközökkel ráerőltetni a társadalomra. Hogyan állította saját céljai megvalósításának egyaránt szolgálatába a jogalkotói tevékenységet, a bűnüldöző szervek munkáját, és a bírói jogalkalmazást. Az általam vizsgált téma jelentőségét, a korszakra és a társadalomra gyakorolt hatását egyebek mellett jól mutatja, hogy 1945-től az 1962-es Btk hatálybalépéséig eltelt időben a gazdasági (és ezen belül a pénzügyi) bűncselekmények évi több tízezres számmal szerepeltek a bűnügyi statisztikákban.

IV. Publikációk az értekezés témaköréből

A pénzügyőrség szerepe a gazdasági bűncselekmények felderítésében 1945–56 között

In: Magyar Rendészet 2020/1 szám, pp. 13-21.

Adópolitika a Rákosi-kor első éveiben

In: Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.) Biztonság, szolgáltatás, fejlesztés, avagy új irányok a bevételi hatóságok működésében.

Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 2019. pp. 52-69.

Pénzügyi bűncselekmények megítélése és felderítése a Rákosi-korszakban

In: Baráth, Noémi Emőke; Mezei, József (szerk.): Rendészet-Tudomány-Aktualitások – A rendészettudomány a fiatal kutatók szemével. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Rendészettudományi Osztálya, 2019. pp. 48-55.

1945–56 között elkövetett szabotázsügyek

In: Keresztes Gábor; Szabó Csaba (szerk.) Tavasz Szél 2018 – Spring Wind 2018. Tanulmánykötet. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018. pp. 599-604.

„A dolgozó nép hazájának védőkarja”: Rendőrképzés 1945 és 1948 között

In: Szekér Nóra; Kávássy János; Nagymihály Zoltán (szerk.) Utak a Teleki térről. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére

Lakitelek, Antológia Kiadó, 2018. pp. 61-68.

„Az intellektuális munkaerő arányszámát emeljük” –

Tudásmenedzsment a második világháború utáni rendvédelmi szerveknél.

In: Czene-Polgár Viktória; Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.):

Innováció, elektronizáció, tudásmenedzsment. Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 2018. pp. 59-69.